

Kap 71 : Drottning av Sverige & hatobjekt (IV) (1907-1930).

Den 8 december 1907 avled Oscar II efter en längre tids sjuklighet. Victoria var i Baden men återkom till Stockholm dagen därpå. Någon kröningsceremoni genomfördes inte men det utväxlades många löften och trohetseder mellan Gustaf, hans ämbetsmän och de folkvalda. Den 4 januari 1908 återvände Victoria till Baden, återkom till det engelska statsbesöket den 26 april men uteblev från sonen Wilhelms bröllop i St Petersburg den 3 maj 1908. Mera om detta i ett senare kapitel 72 om Wilhelm. Dock följde hon Gustaf under de flesta hans övriga in- och utgående statsbesök: Tyskland, Österrike, Danmark, Storbritannien, Frankrike, Ryssland & (senare) Finland. Ävensom tre längre ”eriksgator”.

Victorias sjuk-, utlands-, Tullgarns- och Sollidenvistelser innebar att hon upp till nio månader om året inte visade sig på Stockholms slott. Kontakterna upprätthölls genom en omfattande korrespondens. Graden av hennes sjukdom har debatterats. Enligt dåtidens läkare led hon av kronisk bronkit. Enligt hennes släkting Jan Bernadotte (1941-) var det en ärftlig form av lungemfysem.¹ I vilket fall var den med dåtidens läkarvetenskap obotlig. Det finns uppgifter om att hon ute på Tullgarn var sängliggande flera veckor utan några uppenbara symptom, vilket tyder på en depression. Med åren förvärrades hennes tillstånd. De behandlande läkarna förefaller alla ha varit inriktade på lindra symptomen och på att förhindra onödig medicinering. Victoria hade starka åsikter om hur hennes sjukdom skulle behandlas och besökte årligen någon mirakeldoktor eller kurort. De som nämns är Dr Johann Mezger i Amsterdam och kurorterna Baden-Baden, Franzensbad, Hohenburg, Kreuznach, Reichenhall, Rippoldsau & St Moritz. Behandlingarna var massage, svettkurer, ”vatten”, smalmat och lätt motion. Den rådande förklaringen till att hennes hälsa försämrades under vinterhalvåret var ”det svenska klimatet”. Antingen det nu var den kalla vinterluften eller luftföroreningarna av ved- och koleldningen.

Hennes livläkare från 1893 var societetsläkaren, författaren m m Axel Munthe. Denne blev 1880 medicine doktor i gynekologi och hade därefter (eventuellt) praktiserat för psykiatrikern Jean-Baptiste Charcot. Medicinstudierna genomförde han på halva den normala tiden och kritiserades efteråt av betygsnämnden för att vara dåligt påläst. Avhandlingen fick lägsta möjliga betyg ”passable”. Eftersom han inte verkar ha fortbildat sig inom sitt yrke får han nog senare delen av sin karriär betraktas som en charlatan – vilket också var hans eget omdöme. Någon utredning om hans kompetens gjordes inte innan hovanställningen. Det räckte med ett presentabelt yttre och att Victoria ville ha honom.² Munthe beskrivs ofta som en demonisk Svengali men det är svårt att bekräfta. Han förefaller ha rättat sig efter patientens önskemål och sjukskrivit Victoria när hon själv ville det. Som anställd av sin patient var han i ett besvärligt läge.

1889 och framåt opererades Victoria flera gånger – dock ej av Munthe. Man tog bort en polyp, en infekterad tonsill (eller silben) och tappade ut var. Munthes egen behandling var ”en kombination av karismatisk närvaro, psykologisk blick och auktoritär framtoning” d v s symptomlindring genom suggestion.³ När detta inte längre hjälpte ordinerade han morfin. Victoria påstås mot slutet av livet ha blivit beroende.

*

¹ Bernadotte 2006: s. 60.

² Johannisson 1999; Jangfeldt 2003.

³ Johannisson 1999: s. 38.

Som drottning förväntades Victoria utöva välgörenhet. Beroende på vad man räknar in i välgörenhetsprojekten – om hon enbart stödde projektet eller om hon arbetade aktivt i det – blev det mellan 20 och 40 stycken.⁴ 1882 utnämndes hon till ordförande i Sällskapet till uppmuntran av öm och sedlig modersvård för hjälp till skötsamma familjer (nedlagt 1907). Med tiden lyftes ytterligare verksamheter över på henne. När prinsessan Eugénie (1830-1889) dog blev hon ordförande i Eugéniehemmet och när drottning Sofia (1836-1913) dog blev hon även ordförande i Sofiahemmet och i Stockholms allmänna skyddsförening för samordning av enskild hjälpverksamhet inom Stockholmsområdet. Hennes eget initiativ Drottningens centralkommitté var en liknande men separat organisation för landet som helhet.

Mest omskriven har blivit Drottningens centralkommitté. Denna grundades den 15 augusti 1914 och existerade fram till 1961. I styrelsen ingick prins Eugen, civilminister Oscar von Sydow, ärkebiskop Nathan Söderblom, samtliga Sveriges landshövdingar m fl. Victoria var arbetande ordförande & bankdirektören Harald Lettström (1867-1967) ”generalsekreterare”. Andra krafter var envoyén Herman Lagercrantz (1859-1945), f d hovfröken Marie-Louise af Segerström (1854-1917) & fru Elin Linder (1872-1957; f. Pfeiff). Lettström & Lagercrantz hade en lång erfarenhet av styrelseuppdrag. af Segerström hade varit drottning Sofias rådgivare i välgörenhetsfrågor och ”verkställande kraft”. Linder hade erfarenhet av Röda kors-arbete. I centralkommittén sysslade hon huvudsakligen med tillverkningen av persedlar för landstormens räkning.⁵ Mest omtalad den första tiden var 12-mars-gåvorna (Victoria-dagen) av stickarbeten åt landstormen att distribueras genom centralkommitténs reservdepå. 12-mars-gåvorna 1915 var 74 tusen par strumpor m m som staplades i Vita havet i form av en gigantisk ”strumpfästning”. Det mesta arbetet lejdes dock ut och betalades med lotterimedel och donationer. Målsättningen var en omgång underkläder till varje landstormssoldat. Med detta förstods en undertröja, en skjorta, ett par kalsonger, ett par strumpor och en ylletröja. Målet uppnåddes 1917. Med tiden breddades verksamheten. Den hade t ex en omfattande Norrlands- & nödhjälp. Lagercrantz beskriver Victorias roll:

Under de sexton år som gått sedan [arbetet med centralkommittén inleddes] ha omkring sju miljoner utdelats av kommittén genom olika välgörenhetsinrättningar till vitt skilda ändamål. Hon deltog in i det sista i detaljarbetet. Hon hävdade alltid auktoriteten, jag erinrar mig detta från våra samtal. Det blir ju ingenting av om ej en bestämmer, menade drottningen. Och hon förstod att fatta beslut, oftast klokt och med en känsla för rättvisa. Det råder ingen tvekan om att kommitténs stora arbete kunnat genomföras främst tack vare drottningens höga ställning, varunder de skiftande viljorna fingo böja sig.

Drottningens karaktär är föga känd. Hennes personliga egenhet var hennes hjärtegodhet utan den ringaste sentimentala anstrykning, kombinerad med oerhört praktisk blick, en sak som inte minst kom till uttryck i hennes filantropiska verksamhet. Drottningen gav aldrig allmosor på det för rika människor så vanliga sättet att bara kasta åt den behövande pengar och så ingenting vidare. Hennes gåvor hade alltid en starkt personlig prägel. Det gick knappt en dag utan telefonsamtal mellan henne och kommitténs verkställande ledamöter, oftast bankdirektör Lettström, som fyllt den krävande sekreterarposten sedan institutionens tillkomst. Hennes arbete bevisas bäst, om jag nämner att kommitténs handlingar nu omfatta över 30 decimetertjocka band, och drottningen tog del av praktiskt taget varje ärende.⁶

⁴ Åsbrink red. 1922: ss. 171-174; af Klercker 1944: s. 314.

⁵ ”Kvinnoporträtt till dagskrönikan.” Idun 1917:49, s. 787.

⁶ ”Drottning Victorias gamla vänner har ordet.” Vecko Journalen 1930:15, ss. 26-29,35.

Efter kriget fick centralkommittén en del kritik för att ha hjälpt hemvändande ryska och tyska krigsinvalidier. Förmodligen avses Röda Korsets invalidtåg 1915-1922, sammanlagt 63 tusen personer. Victoria närvarade vid den första utväxlingen – hälsade på de sårade soldaterna och gav dem varsin grammofon med lämpliga skivor att fördriva tiden. 1923-1930 var kommittén en egen myndighet och som sådan skickade den nödhjälp till Baden.

Ytterligare två omskrivna verksamheter var Drottningens "ljusaftnar" & Drottningens vilohem på Öland. Ljusaftnarna var till för de i Stockholmsområdet som vintern 1917/18 inte hade råd med stearinljus eller fotogen. Cirka 450 kvinnor bjöds in till slottet två dagar i veckan där de fick träffa Victoria, värma sig och utnyttja ett antal symaskiner. Inbjudan till liknande "syaftnar" återkom flera år. Vilohemmet var en renoverad byggnad nära Borgholm. Pengarna kom från en nationalgåva på 60-årsdagen och det invigdes 1924. Victorias närvaro på kafferepen togs väl upp. Det finns en minnesbild av det intryck hon gjorde:

Sina yttre, rent representativa plikter fyllde hon makalöst. Att se henne t.ex. på en slottsbal i hela prakt av sin personlighet, det var en syn man aldrig glömmet. Men kanske var hon ändå vackrare på en syförening på slottet för sina fattiga gummor. Med sin egendomliga snabba gång flyttade hon sig från den ena gruppen till den andra, talade med alla sina gäster med sin mjuka varma röst, som gick från hjärta till hjärta. Hon tog del i deras intressen, deras förhållanden. Var hon gick fram strålade alla upp, men hon fick betala dessa stunder med timmar av lidanden.⁷

*

Eventuellt – det är svårt att hitta uppgifter om vem som tog beslut om vad – gjorde Victoria en insats för att modernisera hovceremonielet. Hon förefaller ha ändrat på ceremonielet vid förlossningen, kyrktagningen och dopet. Bara medicinsk personal och fadern fick närvara vid förlossningen. Resten skulle vänta i ett separat rum. Kyrktagningen – en tacksägelsehögtid – avskaffades. Dopet ägde fortfarande rum i Vita havet men modern fick nu själv bära fram barnet till prästen. Förut var det drottningen som bar fram barnet och modern fick inte ens närvara vid dopet, eftersom hon fortfarande var oren.

Andra förändringar var att Victoria införde defileringscour med djup hovnigning och dito bugning. Under drottning Sofia hade personerna tvärtom stått upptryckta mot väggarna under tiden som hon gick runt och hälsade på dem. Defileringen var en påtvingad rationalisering av att hovet allt mer öppnades för utomstående:

Rangskalan [kravet för att presenteras vid hovet] är sänkt. Den omfattar nu först och främst givetvis excellensernas fruar, d. v. s. stats- och utrikesministrarnas samt riksmarskalkens; vidare statsrådinnorna, alla fruar och ogifta döttrar till svenska adelsmän samt därjämte fruar och fröknar som icke äro av adel, men vilkas män eller fäder inneha generaladjutants rang och därutöver, cheferna för krigsskolorna, regements- och kårchefer samt innehavare av vissa högre ordenstecken, dock minst kommandörer av första klass. Detta har utsträckts ytterligare de sista åren, så att nu vore det hart när omöjligt att arrangera courerna på det gamla sättet, då H. M:t gick till var och en av dem som presenterades och riktade några ord till dem. En sådan cour skulle behöva upprepas många, många gånger för att hinna ge företräde åt alla som

⁷ Dyrssen 1930.

önska det. De numera brukliga defileringscoureerna tillåta däremot ett stort antal damer att presenteras samtidigt.⁸

Stadgarna för Serafimerorden ändrades så att även drottningar fick bära den. Sofia fick sin orden retroaktivt. Slottsbalerna moderniserades så att riksdagsmännen bjöds på supé och de som ville fick dansa. Även danserna moderniserades – twostep & bostonvals blev tillåtna (fast det får nog tillskrivas Victorias svägerska prinsessan Ingeborg). Det finns inga uppgifter om att Victoria själv deltog i dansen – förmodligen hade hon då varit tvungen att dansa med alla och i rangordning. Klädkoden var oförändrad: Frack & långkjol.

Hon skapade också en egen ordensutmärkelse ”Drottningens kråsnål” med hennes monogram i safirer. Denna delades ut till riksmarskalken greve Ludvig Douglas (1849-1916), 1:e hovmarskalken Reinhold Rudbeck (1871-1957), överkammarherren Carl Rosenblad (1848-1931), 1:e kammarherren Carl von Eckermann (1853-1937) & bankdirektören Harald Lettström (1867-1967). Som det tycks för en blandning av lojalitet & förtjänst.

Jansson (1963) nämner en mängd andra initiativ som går ut på att Victoria skall ha försökt utöva samma detaljkontroll över hovstaten som över sitt privata hushåll. Vissa Janssons påståenden verkar tveksamma: Att det var hon som tog initiativet till Gustafs eriksgator. Att hon lät anställa hovmän med industriell bakgrund för att bredda Gustafs umgänge. Att det var på hennes önskan som Gustaf lät anställa hennes släkting greve Ludvig Douglas som riksmarskalk och politisk rådgivare. Jansson redovisar inga källor men förmodligen är det intervjuuppgifter & brevväxlingar.

Hovreformerna har tagits som bevis för att Victoria inte var så förstockad som hennes kritiker senare hävdade utan även hade en modern sida när hon kände sig så tvingad: ”Att med moderna medel bekämpa modernismen”.⁹

* * *

Victorias ställning som ”kvinnan bakom tronen” varade 10 år fram till den 14 oktober 1917 då Gustaf tvingades gå med på att regeringen tillsattes genom riksdagsmajoriteter – inte genom hans personliga val av statsråd eller ”rådgivare” – och han förlorade mycket av sitt direkta inflytande. Vad hon egentligen utträttade bakom tronen är oklart men Gustafs halsstarrighet i försvarsfrågan brukar tillskrivas hennes inflytande. Jag har delat skildringen i två: dels där hon agerar själv, dels där hon agerar som en av Gustafs privata rådgivare.

*

Sveriges roll i ett framtida storkrig väntades länge bestå i ett sjökrig mot England i Östersjön och ett svensk-tyskt anfall mot Finland & S:t Petersburg för att erövra Åland. Både den tyska och den svenska allmänheten var mycket engagerad i det kommande kriget. 1898 bildades den tyska intresseföreningen Tyska flottföreningen för att verka för ett starkt tyskt sjöförsvar. 1902 började Victoria tala med sina sjömilitära och andra bekanta om en svensk motsvarighet.

Efter ett ganska intensivt arbete, innefattande bl. a. korrespondens med samtliga landshövdingar och andra inflytelserika personer inom de olika länen, ägde ett stort konstituerande möte rum på K. Slottet den 17 nov. 1906 under Kronprinsessans

⁸ Comtesse G. ”Ceremoniel och dräkter vid det svenska hovet.” Bonniers Veckotidning, 1926:4, ss. 20-21.

⁹ Jarlert 2017.

personliga ledning. Därvid bestämdes definitivt föreningens namn till »Sveriges Flotta, förening för sjövärn och sjöfart», varjämte stadgar antogs och överstyrelse utsågs. H. K. H. behagade själv åtaga sig att vara föreningens beskyddare och hedersordförande.¹⁰

Föreningen kom att spela en viktig roll i den s k F-båtsinsamlingen 1912 när Karl Staafs regering drog in finansieringen av det första av pansarskeppen i Sverige-klassen för att lägga pengarna på armén i stället. Den därpå följande F-båtsinsamlingen togs som ett folkligt misstroendevotum mot Staafs prioritering. Bondetåget 1914 som ytterligare ett folkligt misstroendevotum. Victoria hade innan Sverige-skeppet funderat på en egen insamling till en jagare riktad till Sveriges kvinnor men det projektet avskrevs.¹¹

Ytterligare tre av Victorias halvmilitära flottengagemang var Kronprinsessan Victorias örlogshem i Karlskrona (1903), Kronprinsessan Victorias hem för skeppsgossar i Karlskrona (1905) och Drottning Victorias örlogshem i Stockholm (1908). Alla med tanken att sjömännen skulle ha ett bibliotek och en samlingsplats under landpermissionerna. Hon intresserade sig också för Svenska sällskapet för räddning av skeppsbrutna (1907).

*

Även delar av Victorias representation var politik. Åsbrink¹² citerar ryske ministern Nekludoff. Åsbrinks översättning är väl uppblandad med egna smickrande påhitt. Jag citerar originalet:

Drottning Victoria av Sverige tog redan från krigets utbrott öppet parti för Tyskland. Hon glädde sig över de tyska segrarna och sörjde över Tysklands motgångar. Men hon blev dock aldrig partigångare, hon förblev alltid *drottning*. Hon gjorde allt hon kunde för våra fångar och för de svårt sårade ryssar som i tusental reste genom Sverige. Hon visade ett verkligt intresse för dem. Jag hade blott två gånger äran att träffa henne under kriget och båda gångerna välkomnade hon den ryske ministern på ett sätt, som icke blott var fritt från varje spår av fientlighet och kyla, utan tvärtom var präglad av välvilja och älskvardhet.¹³

Nekludoffs omdöme är i vänligaste laget. Victoria var mycket aktiv och konspirerade under kriget med sina tyska släktingar för att få med Sverige på Tysklands sida. Detta skulle ske genom att på olika sätt påverka Gustafs beslut (se nedan).

Både Gustaf & Victoria fick tyska hedersutmärkelser. Victoria utnämndes 1908 till hedersöverste för Pommerska Fusiljärregementet N:o 34 som hade svenska anor. Året därpå besökte hon regementet och 1911 red hon i spetsen för det vid en stor militärparad. Hon var då klädd i en passande uniform: vapenrock, kask, sabel, gehäng och ridkjol. Hon fotograferades i stassen och bilden används fortfarande som ett bildbevis för hennes tysk-sympatier och ”manlighet”. 1912 skall hon ha provat en zeppelinare eller spaningsballong. Under kriget var hon mycket aktiv under sina Tysklandsbesök: Träffade kusinen Wilhelm II, talade inför Berlins studenter, skickade gåvor och hälsningar, lade kransar på regementets gravar och besökte sårade på lasarettet i Stettin. Hon försökte också få en av regementets

¹⁰ Åsbrink red. 1922: ss. 246-248.

¹¹ Nyman 1957: s. 85, not 7.

¹² Åsbrink red. 1922: ss. 134-135.

¹³ Nekludoff 1921: ss. 40-41.

soldater straffad för desertering när denne höll sig undan i Stockholm. Regementet tackade med motgåvor, bl a en ”krigskrona” av granatsplitter, hylsor och gevärsammunition. Det finns en obekräftad uppgift att hon skickade personlig gåvor till de svenska frivilliga på Tysklands sida – ett tiotal officerare.¹⁴

Victoria brukar inte förknippas med Weimarrepubliken och nazisterna men hon gjorde faktiskt 1923 en avstickare för att lägga blommor på löjtnant Albert Schlageters grav. Schlageter ledde efter kriget en grupp som saboterade järnvägsspår i det av fransmännen ockuperade Ruhrområdet och arkebuserades för detta den 26 maj 1923. Han var född i Baden, medlem av NSDAP och betraktades efteråt som en av rörelsens martyrer.¹⁵

* * *

Som kronprinsessa hade Victoria få politikerkontakter. Som drottning antogs hon ha Gustafs öra och hade kontakter med svenska och tyska påtryckargrupper. Hennes reella inflytande verkar dock tveksamt. Hon förefaller ha haft en roll liknande drottning Sofias: Bollplank, mellanhand & moraliskt stöd. Som rådgivare var hon en av många. Det finns tre separata episoder: Storstrejken 1909, borggårdskrisen 1914 & försöken 1914/15 att få med Sverige i kriget på Tysklands sida.

*

Det är möjligt – t o m troligt – att Victoria storstrejken 1909 uppmuntrade Gustaf till två åtal för Majestätsbrott men det har inte gått att verifiera. Gustaf besökte efter Amalthea-attentatet den 12 juli de skadade på sjukhuset för att beklaga det som inträffat.¹⁶ Det som redovisas är spekulationer baserade på pressangreppen efteråt:

Drottningen tycker inte om, när folket tar sig ton och är olydigt. Hon tror fullt och fast på det personliga kungadömet, hon hatar parlamentarismen, socialismen och liberalismen. För drottningen är storstrejken ett nederlag. Hon betraktar den som ett förräderi.¹⁷

Fakta i målet är att Gustaf den 7 augusti lät kalla till sig LO och SAF för att informera sig om strejken. Senare följde två åtal mot agitatorerna Carl Åström & Einar ”Texas” Ljungberg för att dessa hävdade att han vid mötet ej förhållit sig neutral utan tagit ”bolagshögerns” parti. Eftersom de officiella skildringarna inte nämner mötet är det svårt att förstå vad som hände. Det ägde i alla fall rum fredagen den 29 oktober uppe på slottet mellan Gustaf, vd i Svenska arbetsföreningen Hjalmar von Sydow & ordförande i Landssekreteriatet Herman Lindqvist. Gustaf skall ha manat parterna till en snar uppgörelse.

Att mötet kom till stånd skall ha berott på att riksdagsmannen i liberala samlingspartiet Erik Palmstierna – ”Röde baronen” kallad efter att 1911 anslutit sig till socialdemokraterna – tog kontakt med prins Eugen, ”Röde prinsen” kallad efter att ha uttryckt sympatier för rösträtten & arbetarrörelsen – för att be honom övertala sin bror att medla mellan parterna. Eugen lovade att åtminstone försöka.¹⁸

¹⁴ Elgklou 1978: s. 164.

¹⁵ Dagens nyheter 1923-08-02.

¹⁶ Söderström red. 1947: ss. 59-60,289.

¹⁷ Ulfsäter-Troell 1996: s. 349.

¹⁸ Palmstierna 1951; Meister 2018: ss. 140-141.

Victoria återkom ofta senare till åtalspunkten – att kungen måste vara en neutral part ovanför partierna – men levde själv, som i detta brev till sin släkting greve Ludvig Douglas inte upp till sina egna krav: ”När det ohyggliga ögonblicket är inne – jag kan ej beteckna det med andra ord – då förr eller senare ett vänsterministerium måste bildas, då behöver Konungen en tillgiven och pålitlig man i sin närhet...”¹⁹ Brevet är faktiskt allvarligare än man kan tro eftersom det implicerar att Victoria ville politisera hovstaten. Med Douglas som riksmarskalk – uppvuxen i Tyskland, försvarsaktivist och tidigare svensk utrikesminister – blev det faktiskt ett tag så. Inte så bra för kungahusets rykte.

*

Under Karl Staaffs andra ministär den 7 oktober 1911 till den 17 februari 1914 brukade Gustaf samla konservativa politiker hemma på Drottningholm för att diskutera hur man bäst motarbetade Staaffs förslag. Enligt vissa uppgifter deltog Victoria i mötena. Enligt andra uppgifter lyssnade hon på dem från ett angränsande rum och Gustaf hade för vana att lämna mötena för att konsultera henne. Victoria beskrivs som pådrivande. Konflikten med Staaf hade även en utrikes dimension genom att Vilhelm II liksom under unionskrisen 1895 satt sig för att undervisa Sverige-kollegan om hur en ”riktig kung” betedde sig. Tyske ministern 1911-1914 Franz von Reichenau var i detta och andra sammanhang mycket aktiv (se nedan).

December 1913 påbörjades arbetet för det s k bondetåget. Organisationskommittén leddes av grosshandlaren Jarl Frykberg. Den 21 december sökte denne upp akademiledamoten m m Sven Hedin och bad honom skriva ett passande svarstal åt Gustaf att hålla vid det planerade borggårdsmötet den 6 februari. Hedin samtyckte. Den 25 januari var han & medarbetaren Carl Benedich klar med talet och Hedin överlämnade det under en audiens till Gustaf som gav det åt riksmarskalk Douglas att använda som förlaga. Därefter gick det på remiss till Gustafs privata rådgivare som alla ville tona ned formuleringarna. Ett flertal möten ägde rum. Det sista med Victoria, brodern Carl & politikern Ernst Trygger borggårdsmötets morgon:

Trygger uppger att han på morgonen fredagen den 6 februari inte lång tid innan bondetåget skulle börja sin marsch mot borggården fick telefon från drottning Victoria, som rapporterade att prins Carl var uppe hos kungen och att prinsen varit i kontakt med en medlem av ministären. Denne hade förutskickat att regeringen komme att avgå om kungens borggårdstal fick den lydelse, som han fått refererat för sig. Drottningen bad Trygger att genast komma upp till Slottet, vilket han också gjorde. »Och på hennes [drottningens] och min tillstyrkan höll kungen sitt tal, trots det att Prins Carl tillrådde en förändring», heter det i Tryggers dagbok.²⁰

Eric Wennerholm har skrivit en alternativ, mera utbroderad versionen av detta sista möte, eller möjligen ytterligare ett senare möte. Enligt honom skall det ha varit ett lunchmöte eller familjeråd med Gustaf, Victoria, sönerna & Sven Hedin. Hedin skall långt senare, 1951, ha berättat för riksarkivarien Nils F Holm (1910-1995) om vad som utspelade sig vilket Holm cirka 1978 förde vidare till Wennerholm:

Alldeles innan talet skulle hållas, åt kungafamiljen lunch tillsammans med Hedin som enda gäst. Av förre förste arkivarien i Riksarkivet doktor Nils F. Holm, som var Hedin behjälplig när han långt senare, år 1951, skrev boken ”Försvarsstriden 1912-1914”, har jag inhämtat några intressanta uppgifter, som aldrig tidigare nått trycksvärtan, om vad

¹⁹ von Platen 2002: s. 211.

²⁰ Nyman 1957: s. 257.

som tilldrog sig på den lunchen. Kronprins Gustaf Adolf och även prinsarna Carl och Eugen var ivriga att få några punkter i talet uppmjukade. Kungen började vackla och försökte övertala Hedin, som svarade att han naturligtvis inte kunde ändra vad kungen tidigare sagt att han ville säga. Diskussionen fortsatte och kungen började på nytt att vackla. Då reste sig drottning Victoria från sin stol och yttrade med skärpa att ”om du ger efter nu Gustaf så vill jag ej längre vara med”. Kungen hastade fram till hennes plats och yttrade lugnande: ”Sitt, Victoria, sitt för all del, jag håller talet.”²¹

Victoria närvarade inte vid själva borggårdsmötet den 6 februari men följde det från ett fönster. Gustaf hade faktiskt lovat flera av sina privata rådgivare att stryka de mest provocerande delarna av talet men när det kom till kritan lät han alltså bli. ”Drottningen lära ha gråtit av glädje.”²² Efteråt defilerade hela talet, 31 tusen personer, genom slottet, framförde sin vördnad till Gustaf & Victoria och fick var sitt diplom. 2300 fick dessutom stanna på supé. Victoria hade överdrivna föreställningar om vad Borggårdstalet skulle leda till och skrev till kusinen prins Max att ”nu var monarkin räddad för all framtid”.²³ Det tyska sändebudet Robert Douglas & politikern greve Fredrik Wachtmeister kommenterade senare Victorias roll:

FW: Pappa tyckte, att drottningen [skulle ha] varit mycket bra som regentinna, men som det nu vore, var det på tok. Hon bestämmer allt, men hon kommer aldrig i kontakt med det politiska livet - har inte en aning om hur förhållandena verkligen äro, till följd varav hon begår misstag. Jag: att det väl skulle vara bättre om drottningen sutte inne [i statsrådet] så att hon finge höra en del samt att folk finge tala vid henne direkt? - Jo, det tyckte Pappa. - Nu hör hon nästan bara vad dessa hovherrar säga samt Sven Hedin, 'som hon lär taga emot.'²⁴

RD: ...kungen, som när allt är lugnt och går väl alldeles skjuter undan drottningen och inte talar politik med henne, sökte nu som alltid när han kom i trångmål stöd och hjälp i henne. Men då hon inte fått följa utvecklingen, hade hon svårt att bedöma läget.²⁵

Citaten verkar avse regeringsbildningen efter Staaffs & sedan Schwarz avgång. Av andra källor framgår att Victorias politikerkontakter bestod i att hon muntligt och/eller skriftligt informerades om det politiska läget av riksmarskalk greve Ludvig Douglas & hovpredikanten Gottfrid Billing och att hon skrev uppfordrande brev till ett antal konservativa politiker: Gottfrid Billing (som även var politiker), Arvid Lindman, Ernst Trygger, Hjalmar Hammarskjöld & Sam Clason.²⁶ Dessutom skall hon ha haft en mängd telefonsamtal. Det har gjorts stor sak av att Victoria efteråt kallade vänsterpolitikerna för ett ”pack”²⁷ men det kallade hon också högerpolitikerna.²⁸ Såväl vänstern som högern var mera lojala mot sina väljare än mot kungahuset.

Även borggårdskrisen resulterade i ett åtal för Majestätsbrott. Riksdagsman Carl Lindhagen utropade ett leve för det republikanska statsskicket vilket renderade honom 100 kronor i böter.

²¹ Wennerholm 1978: s. 169.

²² von Steyern 1962: del 2, ss. 135, 139 & 141.

²³ Palmstierna 1952: del 1, s. 244.

²⁴ von Steyern 1962: del 2, s. 154, 1914-03-03.

²⁵ Westman 1987: s. 23, 1917-10-09.

²⁶ Nyman 1957; Jarlert 2012.

²⁷ Fjellman 1980: s. 150.

²⁸ Nyman 1957: s. 267.

Efteråt fanns en mängd rykten. Hedin fick frågor om hur många gånger som han och Victoria hade träffats men hänvisade till att han inte mindes. Många gånger hade det varit i alla fall. En person som sett borggårdskonceptet hade tyckt sig känna igen Victorias handstil i marginalen, vilket senare har bekräftats. Fram till 1917 utväxlade Victoria & Hedin 267 telegram, inte bara om talet, utan även om Hedins kärleksaffärer.²⁹

*

Victorias försök 1914/15 att få med Sverige i kriget på Tysklands sida är en öm punkt. De tidigare ”officiella” biografierna tigger om hennes aktivism och de senare psykologiserar den. Den första skildringen är ett avsnitt i samlingsverket Den svenska utrikespolitikens historia.³⁰ Enligt Lindberg hade Oscar II den baktanken med Gustafs giftermål att Victoria skulle göra den svenska folkopinionen mera tyskvänlig men att detta genom hennes sjukdom och många utlandsvistelser inte lyckades. Hon anpassade sig aldrig till svenska förhållanden utan förblev den hon var. Han skriver nedsättande om hennes politik & person. ”Den monarkistiska principen”, hennes tysksympatier och hennes militära intressen tolkas som bevis för hennes omognad, intellektuell trångsynthet, ja t o m landsförräderi. Det fanns 1914 och framåt en republikansk (med tiden kommunistisk) ryktesspridning om att hennes mål varit att Sverige skulle bli en tysk lydstat.³¹ Detta senare tycks ha spätt på av ryktena kring en episod den 18 februari 1915. Svenska, danska & norska kvinnoföreningar planerade en gemensam fredsdemonstration. Victoria lät kalla till sig den svenska arrangören Agda Montelius och bad henne ställa in demonstrationen – ”kvinnornas dumma tilltag att blanda sig i politik” – eftersom den kunde verka provocerande på tyskarna. Montelius protesterade att ”nordens kvinnor äro sedan urminnes tider vana vid att hafva sin egen mening”. Victoria klippt av henne med att ”jag ber att få påminna er om att jag är tyska”. Varpå Montelius svarade ”Men ert Majestät är också drottning av Sverige!”³² Varken Gustaf eller Victoria gjorde någon ansträngning den här tiden att dölja sina tysksympatier. Text riksdagsluncherna blev ofta pinsamma när Victoria fällde förklenande yttranden om ententen i prinsessan Margaretas närvaro.

När känslorna något lagt sig publicerades två studier.³³ Slutsatsen var ungefär att Victoria ville utnyttja sina tyska förbindelser till Sveriges bästa. Till Sveriges bästa hörde en stark monarki, ett starkt försvar och en allians med Tyskland. Ungefär 1911 formerade sig därför en svensk-tysk aktiviströrelse & ”hovkamarilla” bestående av:

- Victoria: Kusin till kejsaren Vilhelm II & Gustafs personliga sändebud.
- Ludvig Douglas (1849-1916): Dotterson till storhertig Ludvig I av Baden, utrikesminister 1895-1899 & riksmarskalk 1911-1916. Sonen Robert Douglas (1880-1955) var tidvis Vilhelm II:s personliga sändebud.
- Franz von Reichenau (1857-1940): Tysk minister i Stockholm 1911-1914.
- Eric Trolle (1863-1934): Svensk utrikesminister 1905-1909, envoyé i Berlin 1909-1912 & riksmarskalk 1930-1934.
- Arvid Taube (1853-1916): Svenske utrikesminister 1909-1911 & envoyé i Berlin 1900-1909, 1912-1916.

²⁹ Johanson 1993: s. 110.

³⁰ Lindberg 1958: ss. 297-303.

³¹ Bäckström 1958: s. 113; Lindberg 1958: s. 302.

³² Palmstierna 1952: del 1, s. 95; Bokholm 2000: ss. 311-314.

³³ Carlgren 1962; Schuberth 1981.

Den mest konkreta effekten av aktiviströrelsen var att både Gustaf, Vilhelm II & deras regeringar felinformerades av sina diplomater om grannlandets opinion. Gustaf fick intrycket att Tyskland var mera avogt till en svensk neutralitet än som var fallet. Vilhelm II fick intrycket att Sverige var mera tyskvänligt än som var fallet. Det slutade med en diplomatisk kris: att tyske ministern Reichenau i början av 1915 förklarades som icke önskvärd och ersattes med Hellmuth Lucius von Stoedten (1869-1934). Victoria försökte bli av med Lucius genom att under ett Berlinbesök offentligt (till en studentdelegation) och i och för sig korrekt anklaga honom för ett osedligt leverne. Året därpå avled Douglas & Taube. Victoria utnyttjade ända fram till krigsslutet sin personliga relation till Vilhelm II, bl a genom att februari 1918 på Lucius förslag skicka ett telegram där hon bad honom avstå från att ockupera Åland & driva ut svenskarna. Vilhelm backade så långt som att de svenska fartygen som fanns där fick ligga kvar.³⁴

1916-1919 tillbringade Victoria långa perioder i Karlsruhe för sin hälsa. Det finns ett brev till Hedin från 1917-11-02, typiskt för Victoria som föraktade all småskuren kälkborgerlighet: "Här är allt så stort, så upplyftande, att det är en riktig nåd att få vara med. Tyskland står som en man och öfverallt är segervissheten obruten, öfverallt *tror* man på segern. Ett sådant folk kan ej gå under! Men kampen är förfärlig och det svåraste återstår."³⁵

I samband med krigsslutet höll det på att ta en ända med förskräckelse då slottet i Karlsruhe beskötts och den 11 november 1918 stormades av ett soldatuppbåd. Efteråt räknades ett 60-tal kulhål i fasaden. Victoria, hennes mor och betjäningen flydde bakvägen och tillbringade tiden fram till hösten 1919 på slottet Zwingenberg i Neckardalen, på Robert Douglas slott Langenstein & på sommarslottet Mainau eftersom tyska regeringen på grund av oroligheterna inte kunde garantera hennes säkerhet under hemresan. Victoria skrev ett PM till Gustaf om händelsen för att lugna hans nerver.³⁶ Hon oroade sig för att Tyskland höll på att bryta samman. 1919-01-11 skrev hon till Hedin: "Det blir värre och värre överallt och man frågar sig: vad härnäst! Jag tror ej vi slippa bolschevismen i Tyskland utan att det kommer att gå ytterligare nedåt mot avgrunden. Måtte Sverige åtminstone förskonas!"³⁷ 1920 gjorde prins Eugen ett besök. Stämningen i Baden var uppgiven. Inflationen var redan då så hög att den tidigare välsituerade hovadeln höll på att ruineras.

*

Victorias "utrikespolitik" överensstämde med den tyskvänliga politik som förespråkades i den sk Aktivist- eller Krigsboken.³⁸ Aktiviströrelsen – huvudsakligen ämbetsmän & akademiker – var som mest aktiv 1915 & 1918 och det var även Victoria. Jag citerar en sammanfattning av rörelsens program:

Aktivismens tankevärld

...

Aktivisterna hängav sig åt glädje över de stora goda minnena och åt bitterhet över de många svåra och nesliga. De betonade kungarnas betydelse och såg i samspelet stark kung - troget folk ett särmärke för den svenska demokratin. Sålunda skulle en stark kungamakt ha kunnat hindra unionsupplösningen 1905. Det var också den starka

³⁴ Hellner 1960: ss. 420-421.

³⁵ Johanson 1993: s. 104. [Brev från Victoria till Sven Hedin, 1917-11-02.]

³⁶ Fabiansson 2014: ss 347-350.

³⁷ Hedin 1950: del 2, s. 34.

³⁸ Järte m fl. 1915.

kungamakten som bondetåget hade appellerat till och som Harald Hjärne hade pläderat för.

Kungamakten kunde också brygga över klyftan mellan kapital och arbete. Det socialreformatoriska intresset hos en del aktivister återspeglar deras förankring i en patriarkalisk konservatism. I deras tankevärld företrädde kungen också handlingens princip. Det talas om en ”stark och djärv handling” i motsättning till det parlamentariska schackrandet med livsviktiga nationella värden.

Spekulationer om rasen var inte främmande för aktivister. De rasistiska tongångarna hade av tyskarna förts in i det ideologiska kriget när de talade om att germaner stod mot slaver i en kulturkamp. Den germanska stammen är på det allvarligaste hotad i sitt huvudland Tyskland står det i Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning. Denna stam skall kämpa mot påträngande underlägsna raser. Sveriges framtidsuppgift blir att vara nordgermanernas ledare i den strid ”vars förspel är dessa dagars omsorg och fara”.

En och annan kunde drömma om en stor nordisk förbundsstat. Man hade inte mycket till övers för den gamla skandinavismen, som hade blomstrat under en period på 1800-talet. Så uppkom hos några ivriga idén om en förbundsstat som skulle omfatta Sverige, Danmark, Finland, Island och Norge under svensk ledning. Förebilden var det relativt nya kejsarriket Tyskland. Den svenske kungen skulle vara kejsare i detta rike, och Förbundets flagga skulle innehålla ”fem gyllene kronor å röd botten”. Allt hade man tänkt på - och allt förutsatte en tysk seger i kriget.

Kriget betraktades som germanernas egentliga, genuina livsstil. Sveriges inträde i kriget var ytterst aktivisternas mål. Ett krig mot Ryssland var för dem ett försvarskrig, ett avvärjande av ett livsfarligt hot; det gällde Sveriges överlevnad som ett fritt folk. Men aktivisterna hade helt tillägnat sig den dyrkan av kriget som i närmare hundra år hade präglat tyskt militaristiskt tänkande. Den beundrade Treitschke hade sagt att kriget var sedligt nödvändigt, att kriget var det enda läkemedlet för folk som blivit slöa av vällevnad, att blott i kriget blir folket ett verkligt folk. Han talar om ”den eviga fredens vanvettiga idé”, oförenlig med de germanska folkens liv, eftersom de framför allt är tappra.³⁹

* * *

Victoria hade även ett vardags- och familjeliv. Mycket av detta kretsade kring barnbarnet Lennart och beskrivs i ett senare kapitel 75. Inför 50-årsdagen den 7 augusti 1912 gav Victoria sin första och veterligen enda intervju.⁴⁰ Pennskaftet var Eira Hellberg (1884-1969; ”Jaya”) från Aftonbladet. Intervju och intervju. Den började med att riksmarskalk Douglas beskrev Tullgarns slott och kungaparets vardag:

Lifvet på Tullgarn är mycket enkelt. DD. MM. äta sin första frukost klockan nio och sysselsätta sig sedan med läsning och skrifning till fram mot elfvatiden. Posten kommer två gånger på dagen, på kvällen och förmiddagen. Om vädret är vackert företages en utfärd med ångslupen, som ligger förtöjd vid bryggan nedanför borggården. Frukost tages då med och dukas upp bland klipporna ute i skären eller på någon äng. Man läser, pratar, fiskar och hvilar sig. Drottningen följer ofta med, och tillåter icke hennes hälsa sjöfärden, reser kungen med henne i vagn på någon picnic. Eftermiddagen tillbringa de kungliga för sig själva. Middagen serveras half åtta och därefter följer ett parti bridge, cigarrer och samspråk. Arbetstiden med

³⁹ ”Svenska aktivismen”. <sv.wikipedia.org> (2018-01-01); Franzén 2001: ss. 138-159.

⁴⁰ Jaya 1913: ss. 5-17.

regeringshandlingars undertecknande är lagd till morgonen och efter sista postens ankomst på aftonen. De kungligas smak är enkel. Lunchen består af en äggrätt, en köttträtt och frukt. Middagen har fyra rätter - soppa, fisk, kött, efterrätt och frukt. Sherry och rödt vin. Champagne förekommer aldrig, icke ens på födelsedagarne.

Därefter var det dags för Victoria att visa sig.

Drottningen – ja, är det drottningen? En smärt dam i grå dräkt, en enkel hvit sidenblus och en smal guldkedja kring halsen, stor hatt med rosor och en tunn promenadkäpp i handen. Drottningens handslag är fast och sympatiskt och måste vunnit henne många vänner. Men hon är icke lik sig från fotografierna eller de hastiga glimtar, man fångar från en förbirullande vagn. Det finns en skiftande charm i hennes ansikte, som kameran aldrig kunnat fånga. Hon gör intryck af att vara en präktig kvinna och en fin dam, fast det uttrycket säger så litet på svenska. Hon är afmätt, men icke stel, och hjärtat slår närmare läppen, än man i förstone tror.

...

Drottningen är glad åt hvar stund hon kan få tillbringa i Sverige och ge åt svenska intressen. Särskildt skolväsendet, ungdomsrörelsen och fattigvården intressera henne mycket. Ute vid Tullgarn underhåller hon själf skolor, för att barnen skola slippa gå så lång väg till de ordinarie, och hon är en ofta och gärna sedd gäst både hos lärarinnorna och barnen. Hvar dag kör hon sitt spann och rider. Det är hennes sorg, att hennes krafter icke bättre räcka till än de göra. Men hon ägnar sig med omsorg åt hemmet. Allt, både på Tullgarn, Drottningholm och Slottet här skötes under hennes öfverinseende. Hvar stol och hvar blomma har hon bestämt placeringen för, och hon håller starkt på allt af gammal stil och ande. Den stora trädgården på Tullgarn är hennes skapelse.

Drottningens förnämsta intresse är musiken och hon spelar själf - mest Wagner. Hon följer ofabrutet Operans arbete, öfvervarar ofta repetitionerna samt följer med stort intresse de nya förmågornas utbildning. Äfven hufvudstadens öfriga musiklif har i henne en varm vän.

Och för öfrigt har hon en förmåga att göra allt trefligt omkring sig, som de kungligas uppvaktning lifligt erkänner. Hon är rörande omtänksam och hänsynsfull och gör i tysthet mycket godt. Hon vill tjäna Sverige. Det är kanske mindre och trängre än gamle kejsarens dotterdotter fostrats till, men hon håller af det och hör till det helt och hållet.

Det är också något annat, som frapperar, när man talar med drottningen. Hon säger inga tomma ord. De alldagligaste saker få innehåll och, för att instämma med en af hennes närstående vänner »hon säger alltid något förståndigt». Hennes röst är lågmält och en smula kylig i klangen, den kan bli varm och mild, men tonen skiftar först långsamt. ... När man reser från Tullgarn och söker samla sina intryck af drottningen, tänker man ofrivilligt, att det var en reel personlighet, en, på hvars ord man obetingadt kunde lita och hvars omdöme sällan slog fel.

*

Efter moderns död 1923 tillbringade Victoria allt mera tid i Rom. De sista två åren hela tiden. Hennes hälsa var nu för dålig för att bo på hotell utan hon hade ett eget residens villa Suezia. Sonen Wilhelm beskrev det december 1925 så här:

För att återgå till huset så residerar min mamma i två små rum åt söder och har inte ett dugg glädje av all lyx som omger henne. Det är något monumentalt tragiskt över hela anordningen. Där sitter hon och kan knappt röra sig och betalar per månad ut summor, som skulle räcka att bygga [min villa i] Eze många gånger om, bara för hon måste ha många sjuksköterskor och tjänare och Gud vet allt, som inte skulle få rum i ett mindre hus. I den stora matsalen med marmorpelare och guldserviser, i salongen med sina båda mahognyflyglar, i hallen med de vräkiga venetianska möblerna och de stora travarna av illustrerade tidningar - platsens enda lektyr - har hon aldrig satt sin fot. Är det inte som första akten i ett bättre sorgespel? Vore det någon annan i huvudrollen skulle jag kalla det komedi. Och inte har hon blivit bättre av allt detta, snarare sämre. Åtminstone för tillfället. Jag blev riktigt rädd när jag kom och fann hur dålig hon i själva verket var. Hemma trodde vi att det gått framåt. Till råga på olyckan har hon en komplett oduglig tysk läkare, som är alldeles bakom flötet och bara skakar på huvudet åt allt man säger. Har Du hört maken till soppa? Det är så man kan bli med barn för mindre. Nu har jag fått hit en svensk doktor [möjligen Axel Munthe], som händelsevis finns i staden, men han kan ju inte vara kvar i evighet. Vad skall sedan hända? Det vete fåglarna, jag tvår mina händer eftersom jag inte haft något med arrangemanget att göra. Men jag tycker det är synd om morsan, hemskt synd.⁴¹

Där dog hon den 4 april 1930 omgiven av Gustaf, prins Wilhelm, doktor Munthe och en sjuksyster. Sonen Gusty hade hon haft så många gräl med att hon inte ville ha honom där. Långt efteråt påstod Munthe att han gett henne dödshjälp med en spruta morfin. Den officiella dödsorsaken var hjärtförlamning.

⁴¹ Andhé red. 1971: ss. 136-139.